

FRIED ISTVÁN

'Hazay Gábor' a Széchenyi–Kossuth-vitában

VÖRÖSMARTY MIHÁLY, A NEMZETPOLITIKAI GONDOLKODÓ

Meglepetést aligha kelthetett, hogy a szerkesztőként, akadémiai bírálóként, a magyar-német szótár készítőjeként (is) ismert Vörösmarty Mihály – ha álnevet választva is – beleszólt az 1830-as, 40-es évek fordulóján messze és sokáig visszhangzó vitába: Széchenyi István *A Kelet népe* című könyvével kapcsolatban szükségesnek érezte, hogy verseiben már előbb megfogalmazott fontosabb gondolatait rendszerezve, éppen nem a költészet logikájától vezettetve összefoglalja. (*A Kelet népe 1841-ben*) Meglepetést nem keltett, mivel nem Vörösmarty volt az egyetlen író, aki ebben az ügyben hallatta szavát, és aki Kossuth és Széchenyi szócsatájában állást foglalt: Eötvös József, Fáy András és Kuthy Lajos írását idézhetnők a Vörösmartyé mellett. Ami azonban kiváltképpen figyelemre méltónak látszik, az a prózai kifejtés és a Vörösmarty-líra számos megfelelése, mindemellett az a tény, hogy Vörösmarty először próbálkozott egy eddig számára idegen területen. Hiszen akadémiai bírálati a nyelvészet és az irodalom köréből valók, Kliegl József „betűgép”-ének méltatásában a „hazának magas dísz hozand” játssza a főszerepet, meg az, hogy akadémiai jutalmazás esetén az „alig felfogható haladást és hasznót” jelentő gép segíti az „egész világ” fejlődését („a haza s emberiség”...). Azaz itt, ebben a távoli és az irodalommal „technikai” viszonyban lévő jelenségben is meglátja a költő kedves töprengéseinek tárgyát, a szűkebb világ és a mindenség összefüggéseinek, kapcsolódásainak lehetséges formáit.

A magyar politikai élet ekkorra már nem jellemezhető a szűkkeblű s olykor a megye határain túl nem tekintő, sérelmi ellenzékiiséggel. Kossuth Lajos később így fogalmazta meg a kortársakat vezérlő törekvést: a magyarság nemzet akar lenni a szó XIX. századi értelmében. Rendelkezni akart mindazon eszközökkel, megvalósítani akarta mindazon külső és belső jellemzőket, melyek a haladottabb nemzetek sajátjai. Ki akarta építeni teljes intézményrendszerét, amely a nemzeti önszerveződés záloga lehet. Erre az intézményrendszerre főleg a kulturális élet szolgáltatott hatásos modellt: mind a magyar Tudós Társaság, mind pedig a Pesti Magyar (Nemzeti) Színház – a főnemesi, illetőleg közép-nemesi kezdeményezések ellenére – nem a nemesi-konzervatív ellenzékiiség védbástyái lettek, hanem a liberalizmust és demokráciát lassan, ám határozottan tanuló, a főúri gyámkodást nehezen tűrő „önigazgatás” példái. A tehetség, a rátermettség sikere, a közös akarat és a szavazás után érvényesülő döntés: olyan módszerei voltak ennek a két intézménynek, amelyek a társadalmi és a közélet számára is fenyegető vagy követendő példát jelenthettek... Vörösmartyt ott leljük mindkét intézményben: a Pesti Magyar Színház megnyitására alkalmi színművet ír, amelyben nemcsak dramaturgiai nézeteit fejtheti ki, a színház fő feladatait körvonalazhatja, hanem átfogóan jelenítheti meg jelenkorát is. Az *Árpád ébredésében* felidézi a történelem tanulságait, a magyarság útvesztőit; látszólag csak a színházról szól, valójában a jelen mozgalmait kapnak hangot, nem egyszer nyílt utalással kortárs szereplőkre. Az *Árpád ébredése* egyben a színházépítés krónikája is, a nemzeti intézményrendszer egy fontos részének

históriájáé. S aki a legerőteljesebben képviseli a Vörösmartytól már epigrammában, ódáiban megfogalmazott álláspontot, a napszámos:

*Ti pénzt adátok tán az épülethez;
De én, a milyen cifrátlan vagyok,
Ezen kezemmel, mely élelmet ad,
Két álló hétig hordtam a követ,
S magam fizettem érte – örömet,
S nézzétek! a ház szép magasra nőtt.*

Önmagában is fontos ez a néhány sor, ám a színdarab más helyeivel egybevetve nem pusztán motivikus jelentőségre tesz szert, hanem a Vörösmarty-költészet egyik vezérfonalának bizonyult. A színmű felébredt Árpádja riadtan kérdi monológjában: „Oh, élsz-e még, hazám és nemzetem. (...) És tetteidnek híre hangzik-e,/ A merre nap van és ember lakik?”

A költő történelmi visszapillantása nem a megtagadott múltnak, hanem a lehetőségeivel élni nem tudó nemzedéknek szól, az „elaljasodott”-aknak. S ez már nem a horatiusi formulája a magyar költészetnek; hiszen ami az elaljasodással szemben áll, az a korral lépést tartó, a korszerűen gondolkodó és cselekvő magyarság ábrándja. S ha háttározottan akartunk fogalmazni, akkor ezt is mondhatnók: a Széchenyi István műveiből előderengő jövőkép az, amit a keserű történelmi áttekintés mellé tehet a költő. Az ősök ugyan – a harc fiai lévén – durvák voltak, de a „kor nyomától/El nem maradtak.” S a folytatás:

*mink levetkezénk
A harci fiát s fegyvertelen kezünk
Nem nyúla műhöz, könyvhöz; zsibbadott
Munkátlanul, míglen más nemzetek,
A harcot sem feledve, béke által
S istenfiakhoz illő műveikkel
Lettek dicsővé a világ felett.”*

Vörösmarty a napszámos alakjában mutatja meg, ki az, aki a „műhöz” nyúl, a maga módján, hogy munkája nyomán „mű” épüljön. A cselekvésnek, a közhasznú tettnek kora jött el – hirdeti a költő. S hirdeti egyben a cselekményes dráma elsőbbségét az állóképekből, az érzékeny jelenetekből álló vitézi játékkal szemben. Saját *Salamon* című színművét gúnyolja ki: a szereplők „Tenni nem érnek rá a szavak árja miatt”. A *haza-fiak* című epigramma ekképpen szólítja föl olvasóit: „Tetteitek zengjék nagy, diadalmi nevét” (ti. a hazának). A *Magyarország címerének* csattanója: „Naggyá csak fiaid szent akaratja tehet”.

A leghatásosabban, mert közvetlenül a közönséghez szólóan, telt nézőtér előtt elhangozva az *Árpád ébredése* állította a tettek szükségességét (a tett romantikáját). A Pesti Magyar Színház nemcsak alkalom a közhasznú cselekvésre, hanem műsorpolitikájával, szervezeti fölépítésével, a szép magyar beszéd példájával az egyik első nemzeti intézmény, amelyet a közönségnek kellene fönntartani, illetve amely a művészet és színi hatás kérdéskörében nem tűri a hatalmi beleszólást. Vörösmarty nem elsősorban színműíróként szolgálta az ügyet, amelynek egyik elágazásában célként jelent meg

a főváros „elidegenedett” magyarjainak visszamagyarosodása, hanem dramaturgiai szakíróként, kritikusként is, aki minden egyes alkalommal szóvá tette a magyar beszédben, az artikulációban, a beszédmodorban mutatkozó hiányosságokat.

A másik nemzeti intézmény, a Tudós Társaság, az Akadémia. Vörösmartyra olyan feladatok hárultak, amelyek a magyar nyelv ügyét érintették: a magyar helyesírás, a szótárkészítés, a népdalgyűjtés problémáival kellett foglalkoznia, továbbá (nemcsak szépirodalmi) művek elbírálásával, az akadémiai jutalmakra történő ajánlásokkal, tagajánlásokkal. Nem volt ez „hatalmi” eszköz Vörösmarty kezében, sokkal inkább a közgondolkodás átformálódását segítette, a társadalmi értékszerkezet átalakulását. Hiszen Vörösmartynak és társainak nem volt szükséges tekintettel lennie külső szempontokra, az egyenlő esélyek, az érdem jutalmazása, a silány mű elvetése vezették akkorajt az akadémikusokat, amikor művekről, felvételekről döntöttek. A tudományosság és a művészség elvét tartották szem előtt. Vörösmarty sosem engedett semmiféle kísértésnek, még a túlzó hazafiaskodó szempontoknak sem. 1841-re több csalódáson volt túl. Az 1825/27-es országgyűlés nem teljesítette be a nagy reményeket, a szavak árjába nemcsak egy dráma fúlhatott, hanem megannyi reformelképzelés is. Horvát István délibábos történelemszemlélete ugyan dicső ősökkel ajándékozta meg a hívó közvéleményt, Vörösmarty is épített erre a csillogó-tetszetős ősmagyarság-képre epikus művet, ám a talminak bizonyuló látszathely, a tudományos kritikát ki nem álló elképzelés világából viszonylag hamar kiábrándult. Már 1831-ben így írt egy nyelvészeti pályaműről: „A legvigyázóbb Etymológia is jobbára csak tapogatas, az ilyen pedig hasonló a kormánytalan sajkához, mely szélben, hullámban cél és irány nélkül ide s tova bukácsol.” S bár Vörösmarty kétségtelenül híve a technikai haladásnak, fölfigyel azokra a veszélyekre, amelyek innen származhatnak. Egy őrségi tájnyelvi gyűjtésről elmélkedve 1834-ben mulhatatlan szükségét érzi annak, hogy a tájnyelvi sajátosságokat lejegyezzék a gyűjtők, „minthogy nyelvünknek dialectusait az iskolai tanítás s műveltség terjedése lassanként el fogja enyészteni”.

Az 1839-es akadémiai nagyjutalomra Vörösmarty Jósika Miklós történelmi regényét ajánlotta, *A csehek Magyarországon* című alkotást. „Ritkaság – indokolja javaslatát – a magyar költői művekben emberekkel lenni s itt azokra lelünk s mi a tárgyhoz szükséges vala, magyarokra s valódi régi magyarokra, minden hibáikkal és erényeikkel: meglevén rajtok a kornak s a nemzetiségnek bélyege.”

Vörösmarty a két fontos nemzeti intézmény szolgálatában munkálkodott, gyakorolta a merész véleménymondás és ellentmondás mesterségét, a közélet megteremtődésének alapvető feltételeit. Az *Athenaeum* szerkesztőjeként s szerzőjeként a szabadelvű nézetek hangoztatója, s az verseiben is. A magáénak vallotta az érdekegyesítés gondolatát, a különféle érdekű társadalmi osztályok között megteremtendő, a közös cél érdekében nélkülözhetetlennek tetsző béke megteremtését, és béke megteremtését az uralkodó ház s a magyarság közt. Bár *V. Ferdinánd királyhoz* című ódájában még a korábbi versekből ismerős ellentét feszíti szét a vers kereteit (a megdicsőült hajdan erőseinek és a jelenkor bábműveinek antagonizmusa), s megjelenik a nemzethalál képe „(elfolya / A téttevő kor, s milliókra / Lelki halál vala eljövendő... Hallók ijesztő harsozással / Zúgni: magyar! te ki vagy törölve...)”, a költeményben azonban a „nagyra születt fiak” a jobb jövő ígéretei, a Széchenyi-írásokban sürgetett tetterre kész nemzedék lép színre. Ez a széchenyiánus gondolkodás az 1830-as évek Vörösmarty-költészetét is áthatja: közhasznú cselekvésre int a költő, epigrammában és a *Szép Ilonkában*; itt Mátyás király szájába adva a nemcsak a királyi magatartásra érvényes gondolatokat.

Ismétlek: nem keltett tehát meglepetést Hazay Gábor cikksorozata, kevesen tudták (inkább sejtették), hogy a cikk szerzője Vörösmarty, aki a tisztelt, becsült és elismert Széchenyi Istvánnal szemben inkább Kossuth Lajos igazát vallotta, még ha olykor fenntartásokkal is. Az azonban már (annak, aki tudta, hogy Vörösmarty a szerző) némi csodálkozásra adhatott alkalmat, hogy a cikkíró szinte rendszert épít föl, és bár kevésbé fogalmi nyelven, még kevésbé szillogizmusok segítségével, a nemzeti tudat és ezzel együtt a hazafiság ismérveit boncolgatja, azoknak szerkezetét, összetevőit világítja át. Vörösmarty-nak *A Kelet népe* rapszodikus gondolatmenete lehetőséget kínált arra, hogy az eddig kisebb írásokban, egy-egy jelenséget, eseményt, művet, szindarabválasztást, illetőleg színészi alkotást bíráló megjegyzésekben szétszórt és verseinek metaforáiban vagy csattanóiban elhelyezett álláspontját szilárd építménnyé formálja. Egyfelől a liberális eszmevilág az, amely Vörösmartyra oly nagy hatással van, hogy annak megvalósulásához köti a nemzet boldogulását, másfelől nem áll meg a nyelvi magyarság képzeténél, bár annak igazságában nem kételkedik, hanem ezt az azonosítást egy újabb tényezővel, a művészet (s nemcsak az irodalom!) és a tudomány bevonásával gazdagítja, rétegzí.

A cikk látszólag nem több, mint *A Kelet népe* bő kivonatokkal tarkított ismertetése, és a kivonatokhoz fűzött, nem egyszer vitázó reflexiók sorozata. Valójában önálló eszmerendszerre törekvés, jóllehet a Vörösmarty által leírt gondolatok a korszak külföldi és magyar szerzőinek műveiben föllelhetők. Vörösmarty esetében hitelességet és értéket az (is) kölcsönöz ennek a cikknek, hogy egyes passzusait – írtuk – a költő verseiben megtalálhatjuk. A kritikai kiadás hoz néhány példát a kifejezések verses és értekező prózai előfordulásaira (két kulcsvers szavainak cikkbeli változatára is ráismerhetünk: *Az úri hölgyhöz*, *Liszt Ferenchez*). A megfelelések azonban nem szűkíthetők frázisok hasonlóságaira; ennél többről van szó. Az említett költeményeken kívül az 1830-as évek több verse: *B. P. emlékkönyvébe*, *A színház nemtője*, *A magyartalan hölgyhöz*, *Elhagyott anya*, *Az elmaradók*, *Vashármor*, 1840-ből az *Emléksorok*, 1841-ből *Az unalomhoz*, amelyet Babits Mihály teljes joggal emelt ki a Vörösmarty-életműből, és illesztett bele még a *Halálfiái* című regénybe is, az újabb *Emléksorok*, az *Egy politicus költőhöz* című epigramma-ciklus, lezárva a sort az 1842-es *Fóti dallal*, egyetlen képzet- és ihletkör szülöttei, kiegészítik, továbbgondolják, költői képekben teszik szemléletessé a politikai értekezés egyes tételeit.

Igen fontos Vörösmartynak az a fejtegetése, amely tagadja az oly népszerű s a magyar szakirodalomban is oly sokszor ismételt hasonlatot a nemzet életének és az egyes embernek életkorairól. Ugyancsak tagadja Vörösmarty a könnyed nemzetkarakterológiai eszmefuttatások létjogosultságát. Megbízhatóbb fogózkodat igényel a nemzetegyenység jellemzéséhez:

„A nemzet geniusa, jelleme után indulni már sokkal biztosabb; de szinte nagy óvakodást kíván; mert azon fölül, hogy azt felfogni s annak irányát minden körülményekben kitanulni nem könnyű; azon fölül, hogy idő, helyzet, események, szomszédság, institúciók, iskolák által mikből körül belül a nemzetek nevelése áll – nem csak el, de gyakran egészen meg is változik –, igen sok visszaélésekre vezethet, igen sok rossznak lehet kútfeje, ha helyes tapintatunk elbizottságában, vagy rossz akarattal sajátságokat tulajdonítunk nemzetnek, mellyek nem sajátságai; jellemet, melly nem jelleme, s ez ürügy alatt megtagadjuk tőle az alkotmány szabad levegőjét, s kimondjuk rá mintegy a kárhozatost, hogy fuljon pénzébe, ki pénzt, dicsőségébe, ki dicsőséget szeret.”

S bár Vörösmarty itt tagad, a negatívumokból kiolvasható óvása és féltése, hiszen a magyarság európai megítélése sokáig ingadozott. Nem egy régi dokumentumból legfeljebb a harci erények dicsérete olvasható ki, kevéssé a tudomány és a művészet terén tett előrelépés. A nemesi „alkotmány” a külföldi szemlélők jórésznél inkább megrovást váltott ki, mint egyetértést (gondolhatnók Schlözer *Statsanzeigen*ének a magyarságot elmarasztaló soraira), és talán ismerős volt Vörösmarty előtt ama vita, amely Orczy Lőrincnek egy verssorából indult ki: Illik-e magyarhoz csalfa kereskedés? – és amelyre több tanulmány válaszolt, meg nem nevezve, mire céloznak, hangsúlyozva nyelvnék, kereskedelemnek, nemzeti jólétnek elválaszthatatlanságát. Metternich véleménye szerint a magyarság alkalmatlan, csalfa és megbízhatatlan voltánál fogva, az ipari-kereskedelmi tevékenységre. Ezzel szemben Széchenyinek kereskedelmi-ipari tevékenységét szorgalmazó tervei állnak, ám ezek sem tudták lényegesen módosítani a magyarságról sugalmazott külföldi képet. A Vörösmarty-szemelvény azonban az „alkotmány szabad levegője” fordulattal túlmutat a nemzetkarakterológia veszélyeit fejtegető részekben, és a változó-fejlődő nemzet lehetőségeivel a fejlődés-változás megcélzott irányát jelzi. S egyben vitatja a statikus nemzetfelfogás eszméjét. Vörösmarty a továbbiakban a franciák esetét hozza elő, és így az értekező távolságából értelmezheti a franciák „gyarlóságának okát”. A következtetés nemcsak a franciákra érvényes, a nemzet „képesebb” részét az „önismerés nehéz tudományára” kell nevelni (ez teljesen Széchenyi István gondolata), az „önigazgatás terhes hivatalára” kell előkészíteni, „hogy értelmes és erős, munkás és gazdag legyen, nem csak kitűnő egyeseiben, hanem tagjainak lehető legnagyobb számában.” Ami egyben a nemzetet alkotó közösség jellegének megváltozásához vezet: a rétegeket, csoportokat, „kasztokat” mereven elválasztó falak lassú lebontásához, az egységhez. Nemzetiség és alkotmány: e kettős jelszót Vörösmarty is a magáévá teszi Széchenyi nyomán, hiszen „nemzetiség nélkül nincs egység, egység nélkül nincs jövőd”. S ha a hatalom az egységhez segíti a magyarságot, akkor a trón „dicsón és rendítlelenül fog állani” az alkotmányos alapon, „melly oly széles lesz és erős mint maga az ország”.

Ehhez a gondolatmenethez idézhetjük a *Liszt Ferenc*hez küldött óda sorait, amelyek a „nagy fiak”-at és a „gyengék”-et egyként megszólítják, hogy „tenni, tűrni egyesüljenek”, és az óhajt, amely a trónus szilárdságát és a kunyhók boldogságát és erősségét el-érendő célként tünteti föl. S ha ez megvalósul, akkor – s most ismét a cikkekre utalok – nem lesz akadálya annak, hogy a nemzet „méltó törekvésekben fejtse ki erejét”.

Vörösmarty itt is, versben is Széchenyinek tulajdonítja a kezdeményező szerepet. A *Világ* olyan munka, „mellyre megindult a rég pangó vér ereinkben/ S a haza szíve felélt százados álom után...” A cikkben pedig Széchenyi gondolatmenetét ismertetve eképpen szól: „Elmondja gr. Széchenyi e lapokon, mint vett fő részt a szunnyadó nemzet fölébresztésében, felvilágosításában”. Másutt „tehetetlen kor”-ról beszélt a költő, itt „hosszú nyugalom”-ról, „tespedés”-ről. Ennek tűnte után az iparkodás kora érkezett el, és Széchenyi javaslatai jelentős mértékben járultak hozzá a tettvágy feléledéséhez. A *Kelet népét* szemlélve, polémizálva egyes kitételeivel Vörösmarty természetesen jut el a németiség és a szlávok, valamint a magyarság viszonyának taglalásához. 1841-ben vagyunk, de már a magyarság nem egy gondolkodóját áthatotta a „pánszláv” veszély tudata. Annál is inkább, mivel Ján Kollárnak először 1824-ben kiadott *Slávy dcerája* (*A dicsőség – a szlávság – leánya*), illetőleg a szlávok irodalmi kölcsönösségéről írt értekezése az 1830-as évek végétől lel magyar ismertetőre, és ekkoriban kezdődik meg az éles vita a szlovák diákok iskolai-önképzőköri szervezkedése körül. S nem utolsó-

sorban a horvát mozgalmak foglalkoztatják a magyar közvéleményt (párhuzamosan a horvát nemzeti mozgalom röpirataival és lapalapításával). A német veszélyt Vörösmarty nem minősíti jelentősnek, a magyarországi németiség nem fenyegetést okozó tényező. A magyarság megfelelő eszközökkel (nyelvének őrzésével) képes arra, hogy a német kultúrából sugárzó vonzásnak ellenálljon. Viszont a pánszláv „tervkoholásokat”, amelyek a magyarság „meggyűlöltetésére, törvényeink megvetésére s egy új, minden köteléket felbontó elv behozására” irányulnak, oly mértékben véli veszélyeseknek, hogy ismertetésében viszonylag részletesen kitér erre az egész magyarságot foglalkoztató kérdésre. S ez a probléma ad lehetőséget Vörösmartynak arra, hogy kifejtse a maga nemzetelképzelését, összekapcsolva az elidegenedett arisztokrácia bírálatával, és töprengve azon, hogy mi a művészet s a tudomány helye a nemzeti gondolkodásban, illetve: hogyan válhat teljessé és egészszé a nemzet, ha a művészet és a tudomány megmagyarosodik.

Amit Vörösmarty a pánszláv veszélyről ír, az sem nem önálló, sem nem eredeti, hanem benneélt a magyar köztudatban. Nem a legszerencsésebb módon fejtették ki azok a cikk- és röpiratszerzők, akik tudtak szlovákul vagy horvátul. Ugyanis valóban felébredt a szláv összetartozás, a szláv nyelvrokonság eszméje, és ez együtt az amúgy is ébredező, bár még határozott alakot nem öltő (szlovák, szerb stb.) nemzeti tudattal jó részt ugyanazokat a tételeket tette a nemzeti gondolkodás alapjává, mint amelyeket a magyar nemzeti mozgalom. Csakhogy ellenkező előjellel. Vörösmarty a magyarság öntudatosodását, nemzeti államra törekvését „törvényes alapon nyugvó nemzetiség”-nek nevezte, ám a szlovákok, szerbek stb. anyanyelvhasználatát a családi körre szeretné korlátozni, és felrótta nekik, hogy „még mai napig sem akarnak egészen megmagyarosodni”, erre válaszként a másik táborból keserű hangok hallatszottak a magyarosítás ténye és még inkább módszerei miatt. S az sem vitás, hogy a polémia hevében a nyelvészet, az irodalom, a történetírás szolgálatot teljesített: a kulturális elsőbbséget, az őshonosságot bizonygatták mindkét oldalon. A szlovák és horvát szerzőktől származó röpiratok nemcsak vélt és valódi sérelmeket hangoztattak, hanem támadtak is, az érveket nem egyszer a magyar teoretikusok szótárából kölcsönözve. A magyarországi szláv mozgalmakra – így érezte Vörösmarty – „éjszak rémes árnyai” borultak, intéskeppen ott sötétlett a lengyel példa. A magyar társadalom emlékezett arra, amikor orosz csapatok támadtak lengyel felkelőkre, akkor Pest-Budán szerb-magyar összecsapásokra került sor. A szerbek az oroszok, a magyarok a lengyelek mellett foglaltak állást. Vörösmarty polonofil költészetében a *Szózat* eszmevilágával rokon gondolatokat lelhetünk: a veszélyeztetettség és a nemzethalál riasztó képeit a közeli múlt történelmi realitása hitelesíti. A költő cikkében „elcsábítottakról” értekezik, a „legvészesebb, mert alattomos, forradalomnak hintetnek magvai”, állítja. Igaz, példája nem szerencsés, a „holdban járó Cs... féle had”-at tünteti föl, az *Athenaeum* Csaplovics Jánost bíráló írásaival egybehangzóan. Csaplovics fiatalon írt szlovák verseket, de inkább német nyelvű szerzőként vált ismertté, aki sokat tett Magyarország néprajzi leírásáért. Ebben a minőségében a *Tudományos Gyűjteménynek* s a *Kedveskedőnek* munkatársa lett. Az 1840-es évek elején csatlakozott a szlovák nemzeti mozgalomhoz, sérelmesnek érezvén a magyarosítás túlbuzgóságait, mindenekelőtt Zay Károly alapjában elhibázott uniós-tervét. Zay gróf veszélyeztetettnek hitte az evangélikus egyház keretén belül kisebbségben lévő magyarság helyzetét, és a két protestáns egyház uniójával (a reformátusok közt alig akadt nem magyar anyanyelvű) a magyarosodást, azon belül az evangélikusok magyarosítását célozta meg. Minthogy Észak-Magyarországon az evangélikus lí-

ceumokban szervezkedni kezdett a szlovák anyanyelvű ifjúság, Zay terve ellenük is irányult. Ebben a kérdésben került Csaplovics szembe a magyar nemzeti mozgalommal, és ezekután tette a magáévá a szlovák nézeteket (például azt, hogy a barbár honfoglalók a szlávoktól tanulták a kultúra alapelemeit. Ezt a tételt joggal vitatta a magyar oldal.).

A pánszláv veszély ekkor még a magyar publicisztikában és közvéleményben nem kapcsolódott össze a német hatalmi aspirációk miatt érzett félelmekkel. Ám a negyvenes évek közepétől egyre inkább a két tűz közé szorult és ezért a nemzetiségét feltétlenül erősítő, bázisát kiterjesztő magyarság létrehozása a nemzeti mozgalom célja. Ez is magyarázza a magyarosítás türelmetlenségét. Vörösmarty megjegyzései erre felé, így Wesselényi Miklós röpirata felé mutatnak, és eltérést jelentenek Széchenyi István 1842-es akadémiai beszédének álláspontjától.

Ami azonban Vörösmarty leleménye: a pánszláv veszély nemzetre kártékony hatásainak összekapcsolása „véreink” elidegenedettséggel. Már 1837-ben olvashatjuk a *B. P. emlékkönyvébe* című versben:

*Nőtelen országnak méltán mondhatni hazánkat,
mert szívben s szóval hölgyei nem magyarok.*

Nem kevésbé keserű *A színház nemtője* című vers hangvétele:

*Ez nem jó, mert gond apasztja,
Az, mert idegen,
Ez, mert mindent, a mi honi
Megvet hidegen.*

Ugyanebből az esztendőből való *A magyartalan hölgyhöz* és az *Elhagyott anya*:

*E bús anya képe te képed, o hon!
Márvány kebel átka van asszonyidon.*

S a cikk szavai:

„Ne szóljunk-e nagy urainkról, fő nemeseinkről s kivált úri hölgyeinkről? (...) De hallgasd beszédeiket, azon beszédeket, melyekben szívök szól, nem ünnepély, nem fitogtatás, vagy épen gúny, hogy a csorda megengeszteltessék, hallgasd meg őket, elszomorodol, megszügyenülsz, elcsüggedsz; mert e megvetésben rövidlátás, gőg, s egy jellemtelen kornak hitványsága van.”

A következtetés egyértelmű, a főrangúak „németezése” „nemzetiség fogyasztó”, minnekutána az alapigazság ily módon hangzik:

„Minden nemzetnek csak saját nyelvében vannak letéve kiirthatatlanul gondolkodása, érzelmei...” Ez a Herdertől a magyar gondolkodásba átszármazott tétel a XIX. század eleje óta sokszor sokféle formában került elő, és Herdertől függetlenül olykor a magyar szokások, öltözetek, táncok apológiájával párosult. Vörösmarty a nyelvi központú nemzettudatot tovább rétegezi, a főrangúak visszahódítása mellett a szintén közeli múlt történelmi tanulságára hivatkozik: a zemplényi „vérengzésre”, a kolerafelkelésre. Vörösmarty számára a tanulság itt is nemzeti célzatú: a magyar jobbágy kevésbé lázítható ura ellen, mint a másnyelvű. S ez csak részben oldható meg telepítéssel, a magyar elem erősítésével ott, ahol erre szükség és lehetőség mutatkozik. Legalább olyan

fontos a nemzeti nyelv megvetésének, a hanyagságnak, az „idegenség”-nek felszámolása, mivel a mai magatartás következtében pusztul a „nemzeti örök”(ség).

S még mindig a nemzetiség és a nemzet lényegének körvonalazása: a nemzetiség része a magas fokú tudomány s a művészet. Ám csak akkor, ha valóban magyar. A költő szavaival: „mindaddig tudomány és művészet meg nem honosodhatik, míg az magyarságban s nemzetiségben nem verhet gyökeret”. Bessenyei Györgyig visszanyúló gondolat arról, hogy minden nemzet a maga nyelvén lett tudóssá. A költő elismeri, hogy csak fokenként lehet mind följebb lépni, jó iskolák, tanítók képzése révén. Míg ez meg nem történik, az „idegen ajkú vidék” magyarosodását hiba volna várni. A divatos mesterségek ugyan szaporítják a német elemet, de „a mi még kezünkben van”, tudomány, művészet, mesterség, szívós munkával lehet a magyarság terjesztője. Itt Vörösmarty a reformkor egy lényegi gondolatát mondja ki, egyben a nemzetiségi törekvésekkel való összeütközések forrásához értünk. Ugyanis a magyarosítás visszatetszést keltett a nemzetiségét egyre öntudatosabban ápoló másajkú népeknel. Annál is inkább, mivel a magyar nyelv kiterjesztésének szándéka nem szorítkozott a felsőbb államügyek intézésére, hanem a helyi hatóságok tapintatlan módszerei következtében fölös indulatoknak lett okozója: áthatotta az iskolaügyet, a nemzetiségű többségű falvak, megyék teljes ügyintézését. Illegális magyarosítást emleget a kérdés szlovák kutatója, Daniel Rapant. A magyarosodást-magyarosítást súlyosan terhelte az indulati elem, nem egyszer üres retorika, amely alsóbb szinten erőszakkal párosult. A magyar államnyelvvé emeléséért folytatott harc mindvégig összekapcsolódott a nemzetiségi érveléssel, a szláv és egyéb aspirációkkal vívott küzdelmekkel, amelyek nem a fogalmak tisztázódását, hanem a vita elmérgesedését eredményezték. A kormányzat halogató taktikája sem kedvezett a mérsékeltbb nézeteknek. Majd a negyvenes években a magyarság nem egy képviselője – német röpiratok hatására – mintegy ütközőállamnak, német és orosz érdekek összecsapása területének véli Magyarországot. Bár a magyarosítás – főleg a módszereiben – jogos bírálatban részesült, például Széchenyi Istvántól, aki pontosan tudta, hogy a szólás még korántsem érzés, a tárgyszerűbb értékeléshez nem árt ismernünk azt a politikai hátteret, amely előtt az egymás ellen irányzott vélemények csatáztak. Más kérdés, hogy a vitázók frazeológiájában igen sok volt a hasonlóság.

Vörösmarty ebbe a vitába kapcsolódott be. Azt is mondhatjuk, hogy a nemzetiség ismérvei körül folyt a küzdelem. Hiszen a nyelv szerint csoportosított nemzetegyedek leírása különbözött a XVIII. század „hungarus”-tudatától, amely sokkal inkább kormányzati egységben, földrajzi meghatározókban gondolkodott (az országismeret mint iskolai tantárgy jellege is ezt sugallta), valamint közös kulturális hagyományban, amelyben a közösség alapjául a latin nyelvi univerzalitás szolgált. A XVIII. század végén, II. József viharos eseményekkel robajló „epochá”-ja alatt repedezik a hungarus patriotizmus, amelynek ingatag és bizonytalan voltát Kazinczy Ferenc és Berzeviczy Gergely vitája demonstrálta. A további évtizedek még inkább utóvédharcokra kényszerítették a hungarus patriotizmusnak a nyelvi nacionalizmust tagadó képviselőit. Am önmagában a nyelv és annak jogaiba helyezése még nem jelentette a nemzetet. Ehhez más területeket is meg kellett hódítani, és Széchenyi István joggal tulajdonította magának az irány jelölésében az elsőbbséget. Hiszen mind a nemzeti intézményrendszer kezdeményezésében (kaszinók, lóverseny, színház, akadémia), mind a gazdasági-társadalmi élet területén ő mutatta meg a követhető utat. A hozzá csatlakozó szellemi élet egy része azonban túlment a Széchenyi választotta és az „eszély” által kiszabott ösvényen. S a Széchenyi által megkülönböztetett módszerek, az észé és a szívé, egy-

mástól elválasztva követhetetleneknek bizonyultak. Mert – például Vörösmarty számára – csak együtt, egymást kiegészítve voltak értelmesek és nemzetiek. Vörösmarty helyesli az Adam Smithtől átvett célkitűzést: „a lehető legnagyobb résznek (alkotmányos úton) boldogítása” felé kell haladni. Itt Vörösmarty megáll, és nem követi Smithet (talán nem is ismerte, csupán Széchenyi nézeteinek szűrőjén keresztül). Mivel sem a szükséges kölcsönös rokonszenvről, sem az önérdek mozgató erejéről nem olvashatunk. Annál inkább a honszeretetről (majd az *Athenaeum* 1843-as évfolyamában jelenik meg ilyen címmel Vörösmarty-vers), amely sürgeti az adamsmithi tételek megvalósítását. A honszeretet azonban nem értelmi, hanem érzelmi tényező. Ezt az érzelmet kell fölnevelni, s hogy „belőle, mint kútforrásból, a nemzet boldogsága áradozzon, ne vonjuk meg tőle a táplálót.” Majd a továbbiakban: „Neveljük fel azt és erősítsük, a múltnak emlékei s tegyük munkássá a jövőnek kilátása által, s e szeretet ösztönözní fog, hogy az úton, melyet az értelem kiszaband, rendíthetetlenül haladjunk előre.”

Már itt, alább még határozottabban, a nemzeti tudat ismérvei közé sorolja a költő a történelem hagyományának integrálását a nemzetismeretbe. Mintha Kölcsey *Husztjának* a múlt árnyai elutasítását sugalló felfogását módosítaná, és ugyan nem a múltba merengést, de a múlt számontartását is a honszeretetet építő tényezők közé emeli be. Nem annyira Kossuthnak valóban érzelmi elemektől színezett retorikáját és agitatív erejét hiszi Vörösmarty követendőnek, mint inkább a nemzeti tudat szélesebb körű megalapozását lehetségesnek. A „szívben gyökerezett honszeretet” lehet a „nemzet hajójának éjszakmutatója” – írja a költő, és az értelem „ki fogja találni, merre vegye útját, a nemzeti boldogság új világa felé”. Eppen ez az, amely körül olykor nem hangzik el több, mint néhány üres szó. Akikre a feladat hárulna, elhanyagolják „saját történeteinket, megvetve vagy legalább nem eléggé pártolva a külföld remekei mellett irodalmunk s művészetünk zsenge termékeit, nem beszélve legfőbbjeink, csak ünnepieségből, nyelvünket, mik nélkül pedig nemzetiségünkhöz híven ragaszkodni nem fogunk.” S hogy mennyire fontosnak tartja Vörösmarty ezt a tételt, a következőkben axiómaszerűen ismétli. Megismétli már csak azért is, mivel a cikk további részeiben az irodalom és a képzőművészet megbecsülésének hiányáról töpreng, egészen konkrét esetet említve, a magyar neoklasszicista szobrászat jelesének hányatott sorsát, Ferenczy Istvánét. A költő, maga „kitérés”-nek minősíti e passzust, ám szükségesnek, mivel elvi síkra terel egy vitapontot, a nemzetiség mibenlétének, ezen keresztül egy(nem létező) dichotómiának, a szív és az értelem ellentétének a honszeretet körébe vágó problémáját.

„Nemzetek kincse, mellyre büszkén hivatkoznak, saját történeteikben, irodalmokban s művészetökben van letéve, eltörölhetetlenül még akkor is, midőn nem léteznek többé...”

Hogy itt Vörösmarty Ossziánra célzott-e, vagy a Magyarországon már ismert, Vörösmartyval levelet váltott cseh František Palacký-ra-e, akinek nemrég jelent meg németül cseh történetének első kötete, esetleg az antikvitás tanulságaira, aligha perdöntő. A lényeg az eddig a nemzeti tudat ismérvei között nemigen emlegetett tényezők felértékelése. Közvetlenül Széchenyinek szegezve a kérdéseket: „Hiszi-e a szerző, hogy kifejtett irodalom s művészet nélkül nincs nép, melly a nemzet magas nevét megérdemlette volna? (...) Hiszi-e, hogy az irodalom és művészet termékei azon lenyomatok, mellyekben nagy s az isten képére teremtett nemzetek alakjaikat fen hagyják?”

Az 1840-es *Emléksorok* néhány részletét idézzük a prózai szavak mellé, melyek bizonyítják, hogy a nemzet jellemzőinek ez a bővítése mily mélyen foglalkoztatta költőnket:

„Emlékek nélkül nemzetnek híre csak árnyék.”
 „A múltat tiszteld a jelenben s tartsd a jövőnek.”
 „A múltat tiszteld s a jelent vele kösd a jövőhöz.”

(ez utóbbi változatban egyenes utalás Kölcsey *Husztjára*)

„Emlékek őrzik a nép életét”
 „A népek és országok életét
 Emlékek szentelik fel a világnak...”

S most idézzük a költő szemrehányását: a nemzeti történetet többnyire idegen szellemmel írták meg. „Megbecsüljük-e egy két darab emlékeit, melyek tán maradtak?” Népesítik-e a köztereket újabbak, Révai Miklósé, Kazinczy Ferencé, Virág Benedeké? Ferenczy István sorsának ecsetelésekor Vörösmarty visszatér a Kazinczyéra, „e szegény literátor”-éra, akiről Kölcsey Ferenc oly megrendítő képet festett akadémiai emlékbeszédében. Vörösmarty cikkében a Ferenczy István körül kialakult hírlapi vita érleli meg a megállapítást: Széchenyi István szerencsétlenül szólalt föl Ferenczy ellen a Mátyás-szobor korszerűtlenségét hangoztatva. A Széchenyi emlegette angol példa már csak azért sem állja meg a helyét, mert, ha Írland esetét nem számítjuk is ide, az emberség „óriási kínja”, a nyomor sehol másutt nem tűnik jobban elő. A pauperizmus bőséges teret kapott a magyar hírlapokban (és a magyarországi német lapokban is), Vörösmarty egy jövőndő polgári fejlődés árnyoldalait festi:

„Halljuk koronként a gyárnapszámosok égbe kiáltó inségét, mellette Nelson még sem fog szobor nélkül maradni, nem a többi vállalatok elhagyatni”. A művészetpartolás független ama „begyógyíthatatlan sebtől”. Vörösmarty ebben a vitacikkben csupán néhány fő kérdésre koncentrálnak, a középpontban a nemzet, az állam új lehetőségei állnak, s ezzel kapcsolatban a nemzeti tudatba integrálandó elemek leírása. A múlt és a jelen szembeállítása itt sem hiányzik, a százados, ezeréves álom, szunnyadás érzékelte-tése ellenére a múlt történelmi fölmérését sürgeti a költő. A szembeállítás során az egyik tényezőt sem értékeli túl. Míg a múlt a nemzeti önállóság hiánya miatt marasztalható el, a jelen még csak a fejlődés egyik állomása, ahonnan tovább kell haladni. Kísérlet a szélesebb ívű kibontakozásra, ígéret a jövőre nézve:

„Századokat éltünk öntudat, önérzet nélkül, vak tapogatózásban, s e chaosból csak egy új politikai élet, több jó vagy balsikerű kísérletek, hosszabb tapasztalás emelhet ki azon tisztaságra, ahol az érzelem heve s az értelem világa nappá egyesülhet hazánk felett, hol tudva mit s hogyan, akarni fogjuk azt, a legkifárasztathatatlannak honfinak lelkesedésével”. Ez az új politikai élet igényli a vitát, ám a magyar közélet még tanulja a demokráciát. Vörösmarty értekezése elején egy apró lábjegyzetben tanúskodik az ellenzék üdvös szerepe mellett. „Egy kis ellenszólást, ha az nincs, pénzen is meg kellene venni, mert az a legkiáltóbb alkalom, tehetségünkben a való s igazság melletti harcban kitüntetésére”. Ennek fényében Vörösmarty másképpen értékeli a *Pesti Hírlap* és különösen Kossuth cikkei, vitái, mint Széchenyi. Ez egyébként azt is jelzi, hogy a magyar politikai élet szerkezetéről mások az elképzelései, mint a legnagyobb magyarnak.

Mint ahogyan óvatosan vitázik *A Kelet népében* érintett többi kérdésről, a közteherviselésről, a nevelésről és más egyébről.

Ezen a ponton bevezetem a cikk részletes ismertetését, mivel új elemek már nem merülnek föl. Az jórészt Vörösmarty esztétikai nézeteit tárgyaló dolgozatba illik, miképpen értékeli Tretter György német xéniát, s miképpen marasztalja el, koholmánynak s nem költészetnek nevezve, mivel „hiányzik bennök ama legbensőbb valóság szentsége”. A közteherviselést Vörösmarty helyeselte, összhangban a reformkor legjobbainak elképzelésével, a nevelés kérdését pedig a „nemzetiség tekintetéből” tartja fontosnak. Végezetül költőnk méltányolja Széchenyi bátorságát, hogy szólni mert, hogy kifejezte nem mindig igazolható aggodalmait. Olvasóit felszólítja, kövessék Széchenyt „örökké munkás, s minden áldozatra kész hazafiságában”.

Vörösmarty határozott állásfoglalásában körvonalazta, milyen feladatokat lát a nemzet előtt. S egyáltalában nem mellékesen, a művészet, a tudomány (azon belül a történetírás) nemzeti tudatot, nemzetiesedést és igazabb magyarságot formáló lényegére figyelmeztetett. Jó érzékkel látta meg a magyar politikai struktúra változásait, a közvélemény létesülését, továbbá azt, hogy főleges vádaskodásokkal „elpazaroljuk a haladás idejét”. Az 1840-es évek költészete továbbírja a cikkben kifejezetteket, továbbfogalmazza, finomítja a magyar nemzetgyéniség jellemzését. *Honszeretet* című versében olvasható: „S nemcsak dicsőké a haza;/ A munkás pór, szegény,/ Bár észrevétlen, dolgozik/ A hon derületén.” A költemény értelmezéséhez a *Keserű bordallal* való szembesítés segíthet, illetőleg a visszatekintés a *Szózatra*. A *Szózatban* – akárcsak itt – megfogalmazódik a korszerű hazafiság eszméje, amelynek téveszthetetlen alapja a morális magatartás. S ha a reformkor gondolkodástörténetének folyamatába helyezzük ezt az egyetemesre és hazaira irányzott fogalmi tisztázási szándékot, akkor ebben egyként megelhetjük a nemesi önvizsgálatnak, a haza-haladás-európaiság összefüggéseinek több elemét, valamint ama költői-vizionárius erőt, amely a nemzetsorson töprengő magatartást a Kossuth-Széchenyi-vitában fölmerült dilemmákhoz párosítja. Már a *Szózatban* fölbukkant a haza és emberiség, a magatartás és a történelem antinómiája, amelyet a „rendületlen” helytállás kategorikus imperativusa hozhat szintézisbe. Ez emelheti túl a hazafit a személyes és az egész közösséget érintő kudarcon. Mert a kudarcon ott leselkednek a herderi jóslat nemzetpusztulást hirdető ígéiben éppen úgy, mint a rokonnak érzett lengyel nemzet sorsában; az észt, erőt és szent akaratot veszejtő közömbösségben, a nemzet legrosszabb tulajdonságait reprezentáló *Unalomban*, amely első indítékában talán a byroni hősök spleenjére lenne visszavezethető, továbbá arra a közömbös magatartásra, amelyet az „úri hölgyek” tanúsítanak a nemzeti ügygel szemben, de ama nemesi önelégültségre és dicsekedésre is, amely Bessenyei György óta magyar írók kíméletlen bírálatának tárgya. A „kihalt vágy s elpártolt remény” fenyegette magyarság számára kell megfogalmazni azt az emberiségre és a hazára tekintő magatartásformát, amely éppen a Széchenyiével egyarányú riasztó látomások érzékelésével döbbsenti rá a hazafit az etikai megtisztulás lehetőségére. S amikor Vörösmarty említett értekezésében Kossuth nézetét vélte a jövő szempontjából követhetőnek, az 1840-es évek gondolati költészetében Széchenyi óvó-féltő igéit is megszólaltatta, s a kíméletlen önvizsgálatot, a lelkiismereti készenléteket a *Honszeretetet* ismérveként igényelte. Mind a *Keserű bordal*, mind a *Honszeretet* nagy romantikus tirádaiban (*Honszeretet* 25–40. sor) fölzeng a másik lehetőség, a realitással bíró esély: a tenni vágyó egyén nem talál nemzetére, a nemzetnek hozott áldozat hiábavalóságnak bizonyul, „sorsok csalfa volt”, „S elhagytak hitlenül/ Szerencse és világ...” A *Keserű bordal* „meg-

oldása”, katarzisa az egyéni helytállás, a majdnem valószínűtlen, a mámor okozta állapot irányába mutat; a *Honszeretet* az utópiák reménykedésével határos területen látja meg a kibontakozást, előbb az újra kelő „Göröghon” példáját idézi a költő (itt a *Zalán futása* II. énekére gondolhatunk vissza: ott az elpuhult nép elmúlt dicső korának görög és magyar hasonlósága jelentette a közöset); a megújult Göröghon példájának lelkesítő erejéből merít reményt a költő, hangsúlyozottan a jövő időbe téve át a megújulást (az utolsó négy szakaszban két ízben is a lesz köré csoportosítja mondandóját). A *Keserű pohárban* megszólított honfi önmagában bízhat csupán; abban, hogy a női hűtlenség, a barát árulása, a nemzeti hálátlanság, az elhagyatottság ellenében megőrzi tetterejét. Ismét a tett romantikájába ütközik, amely a világot megvető, világtól elforduló spleenes érzéssel szemben a morális magatartás megalapozója lehet (miként Széchenyiben is dül e két érzés). A *Honszeretet* továbbgondolja a közhasznú cselekvés kérdskörét („Munkára, tetterre kész” „minden”). Csakhogy itt a személyesség helyébe az egyetemesre tekintő gondolat kerül; a realitással számot vető, „széchenyis” töprengések helyébe a lelkesedve földobogó föld ereje, a görög példa igéinek testté válása, a nemzeti föltámadás. Erre utal a szakrálisba-mitológiaiba átsapó szókincs, amellyel a vers zárul. Míg ennek 40. sorától kezdve új motívumként a láng és a szikra képzetkörének fölbukkanása jelzi a tónusváltást, előbb az antikvitas földjének emlegetése, majd a szimbolikus erejű szónak szakrális elemmel való feltöltődése teljesíti ki a szinte himnusszá váló ódát:

*Oh honfi, őrizd e tüzet
S ne félj, ha vész borúl:
E szikra fényt ad és hevet
S ég olthatatlanul.*

Emellett a záró szakasz szinte összefoglalja, még egyszer megnevezi mindazt, amiről már az előzőekben szó volt. Akár olyan formában, hogy előbb a másik lehetőséget reprezentálta a felvillantott kép („S midőn setét lesz a világ / És minden tűz kiég.../ Bal századoknak éjén át...”), akár olyan formában, hogy a korábbi megnevezésre játszik rá a rokon képzésű szó. Am ez az összegzés a Göröghon föltámadásában hívó gondolattal együtt töltheti csak be szerepét; így lehet válasz a *Zalán futása* elégikus soraira. Míg ott az Epameinondaszt és Miltiadészt veszített nép hanyatlása miatt zeng a panasz, s egyben az értékek tűnte miatt a sirató, itt – kibontva a tűz, a szikra motívumát – a „kihűlt hamvából” éledő Göröghon „régí hősei”-t látjuk, a honszeretet „szikrá”-jának hatalmát tanúsítva.

Így lesz a „cím” a motívumláncolat elindítója, kezdőpontja; és töltődik föl fokozatosan a mitológiára utaló és nem pusztán szóképp értékű jelképes tartalommal. Azt kellene még számba vennünk, hogy a *Zalán futása* egy mozzanatának visszaéneklése mellett a *Szózat* roppant ellentétei miként kapnak helyet a versben. A *Szózatban* az élet és a halál lehetőségként, nemzetsorsként merül föl, ugyanakkor jelképei is a létlehetőségeknek. Az 1836-os versben egymásnak feszülnek a különféleképpen megnevezett esélyek, méghozzá történeti perspektívába helyeződve (ez az időtényező), a nagyvilágba kivetítve (ez a tér tényezője). A történelem a *Honszeretetben* is megjelenik („bal századoknak éjén”), mint ahogy a „világ” újra tere a honfi cselekvési esélyének. Ehhez a „mitológiai” járul, s innen már természetes és rövid lépés következhet a szakrális felé. Ez a szakrális azonban kizárólag azáltal töltheti be hivatását, ha a legfőbb értékkel a versben ez a nemzet – azonosul, s egy új nemzeti mitológia kiformalódását segíti. A fel-

támadás („Az élet (...) újra feldobog. / És újra felvirul a föld) a bal századok éjén csupán a honfi őrizte szikrában élő nemzet új létre ébredése, amely a tavaszünnepeben testesül meg, a természet körforgásának törvénye szerint (a bal századok éjére a hon napja következik). Így lehet a „nemzet isten képe”, rendelkezvén mindazokkal a jellemzőkkel, amelyek félreérthetlenné teszik a nemzet isteni voltát:

*Nemes, nagy és dicső,
Hatalma, üdve és neve
Az éggel mérkező.*

(S hogy a honszeretet szikráját őrző honfi miképpen nőhet kozmikus távlatokba, azt az 1844-ből származó Kölcsey Ferenc emlékének szentelt epigrammák bizonyítják: „Egy nagy természet fényköre hunyt le veled”; „A hon egén egy szép nap köre hunyt le veled”... Az itt nem idézett, első számmal jelzett epigramma indító sorának áthúzott változatai is erre utalnak: „Nem földrengés ez, haza földünk szíve [keble] dobog fel...” „Reng-e a föld? igen, a hazaföld jajdúlva dobog fel...”)

Ugyanebben a képzetkörben mozog *A hazafi* című vers. Disztichonjai elégikus megoldást sejtetnek, szó- és képkinccse az említett bordallal és ódával rokon. A tér- és időviszonyok hasonlóak a korábbi versekéihez, az elmúlt századok éveire a végzetek árnya takarta jövő párosul, a tér a „kedves hon messze határa”-ig terjed, illetőleg a trón kebeléig. A jövő ismét utópisztikus helyzetet ígér, igazolja a jelenben rejlő többértelműséget, azt, hogy egyként jogosult az „aggodalom” és a „szent” érzelem. Kétségbe a hazafiról, inkább újra a honszeretetről szól a beszélő, jóllehet csupán a sejtés, a várakozás indokolja egyiket is, másikat is. A *Honszeretnek* már az Árpád ébredésében előlegezett fölismerése, a „munkás pór” értékes hozzájárulása a nemzetépítéshez, itt halvány utalás formájában búvik meg a verssorok közt; a földrajzi teret áttekintő képzelet majd horizontálisan is bejárja a hazát:

*Fölhat a trón kebelébe szilárd, hűségteli gonddal,
Munkás szánat közt a kalibákba benéz...*

(Az első, áthúzott változatban a *munkás szánat* helyett még „Szent érzelmek közt” állt, de ezt a következő sorra tartogatta Vörösmarty.)

Erősen módosítva a *Liszt Ferenc*hez gondolata tér vissza: a világ „hírhedett” zenésztét köszöntő ódában óhaj- és sóhajszerűen fogalmazódott meg az a reménykedés, amely *A hazafi* című versben tetté akar lenni. Míg a trón és a kaliba (ha úgy tetszik: vár és kunyhó Eötvös József románcára emlékezve, palota és kunyhó Petőfire utalva) egységet sürgeti a költő, addig a szó és tett módzatain töpreng. Talán még ritmikailag is ez utóbbi hatásosságát igyekszik kiemelni: „Mit kell szólnia, mit tennie érted, o hon!” (A pentameter két része a *mit* nyomán válik szét, így a *tennie* daktilusának hangsúlya egybeesik a magyar szóhangsúllyal.)

Szó és tett egységbe kell, hogy forrjon: a következő verssorban, amely a jövőbe hajlítja az esély valóra váltását, a „fáradozó fő” sikerének tulajdonítja a vágyott nemzeti boldogságot; az ezer fej gondolatának a nép óriás kezében történő végrehajtása tömörül jelzős szerkezetté. A jelenben, sugallja a végkicsengés, még nem talált vissza a lélek a testbe, még keresi a zöld ágat a „hon koszorúja közé”. Megint a hagyományos képkinccsből merít Vörösmarty, a „zöld ág” a jobb világ, a „még jön idő”-t beteljesítő korszak jelképe. A testből a lélek kiszállott, keresi a zöld ágat: a bibliából vett szimbó-

lum a vallásiból a nemzeti körébe került, s ezt nemcsak a záró verssor utalásrendszere tanúsítja, hanem az a tény is, hogy a honért érzett aggodalom: „szent érzelem”.

Az eddig bemutatott versekhez képest egyszerűnek, sőt némileg egyszerűsítettnek tetszik a *Szabad föld*, valamint a kritikai kiadásban kéziratból közölt, cím nélküli és inkább fogalmazványnak, első változatnak ható [Becsületes ember...] Az előbbi a *Mezei naptár gazdasági kalendárium a nép használatára 1844-ik szökő évre* című vállalkozás számára készült. A vers az „örökös megváltás” nyomán szabaddá lett nép ábrándját érzékelteti, az 1843/44-es országgyűléssel kapcsolatos reményeket, szinte hősi párversbe szedve a reformokért küzdők programpontjait, így a közvetlenül a néphez beszélés regiszterében helyezhető el a vers. Nem ez az első eset Vörösmarty pályáján, hogy az amúgy is időszerű népnevelés érdekében népdalutánezatok hangján szólal meg, netán kalendáriumnak szán irodalmi alkotást (mint mesenovellái egyikét-másikát). A népnevelés lehetőségeinek kimunkálása már a XVIII. században fölmerült, a nép iskoláztatása, az iskolaalapítások érdekében sokat tett például Kazinczy Ferenc, nem utolsósorban Rousseau nyomán a felvilágosodott eszmeiséget magában foglaló „nemzeti” nevelést sürgetve. A népies törekvések tartalmazhatták (bár nem mindig tartalmazták) a néphez szólás igényét, a népek szülő gyakorlatias jellegű vagy szépirodalmi könyvek kiadására törekvést. Amikor Vörösmarty (még 1833-ban) Toldyval együtt végigolvassa a „tízrendbeli népdalgyűjtemény”-t, megállapítja, hogy „Minden népdalgyűjtemény vagy a nép számára készülhet, hogy annak ízlését, erkölcsét nemesbítse, vagy az embervizsgálónak.” Az előbbinek igen nagy jelentőséget tulajdonít Vörösmarty, nem zárja ki, hogy „költők által, de (...) a nép lelke szerint készült dalok” is belekerülhesse- nek, és „felette óhajtható”, hogy „nemzeti erényekre s a hazáért hős tettek véghezvite- lére buzdítók is különösebben legyenek” képviselve.

Hogy Vörösmarty (és Toldy) mit értett a „nép lelke” szerint alkotott műköltői da- rabon, innen nem tudható meg, a továbbiakban ugyanis csupán a népek szánt kiad- vány külső formájáról tesz(nek) említést. Mintegy Vörösmarty különféle műfajokban próbálkozott a népköltési ihletű versekkel, elképzelhető, hogy népdalszerű versekre kell gondolnunk. Bár ami mesenovelláit illeti, ott a külső forma megtévesztő: „való- ság” és fantasztikum határsávjának szétmosásában sokkal inkább E. T. A. Hoffmann történeteikhez közelít a költő, mint folklór hitelességű népmesékhez.

A *Szabad föld* kalendárium számára készült, s igyekszik „érthetően” képeit tekintve egyszerű-átláthatóan közvetíteni a terhei egy részétől megszabadult jobbágy érzéseit. Olyképpen helyzetdal (szemben az ódával, elégiával), hogy falusi pillanatképet örökít meg, megszólaltatja a jobbágyot, aki szinte érvel az örökváltság (s ezen keresztül az ér- dekegyesítés) mellett. A versben leljük a jobbágy nyelvére lefordítva a korszak reform- gondolkodóinak frazeológiáját; a honi föld „keblébe végre híven befogad”; „Most már enyém e munkán vett örök”; „Majd gyermekimre szállnak javaim, / Rájok maradna tartozásaim”; „Adónkat, legyen bár pénz, munka, vér, Örömmel adjuk biztos napo- kér...” Ismét visszaköszön az *Árpád ébredése* és a *Honszeretet* hazáért áldozatot hozó munkás embere: „Talán nem adtam vért, nem őseim; / De fáradoztak híven kezeim... / S munkám után virító lett a föld, / Isten s embernek kedve tölt...” / (Isteneknek teljék benne kedve – hangzik majd *A vén cigányban*).

Ez a didaktikus vers – céljának megfelelően – szűk körben mozog, a jelenben – s csupán óvatosan pillant a „gyermekek” képviselte jövőbe, e földre, e házra, a kertre, amely azonban hazává lesz. S ezáltal érzékelteti a jobbágy otthonra és honra találását. Ami itt jelenik meg nagy hangsúllyal, a jobbágy élete és a felszabadulás biztosította le-

hetőség szembesülése, a hajdan, az örökváltság előtti állapot és a törvény utáni helyzet ellentéte. A versnek feszültséget ad, hogy akkor készült, amikor még reménykedni lehetett, de az 1844-es év eseményei rácsfoltak a versre (s ez a történelmi kicsengés, legalább is 1848-ig, hozzátartozott a költeményhez). A vele együtt született, vázlatos vers ugyancsak hirdette: „örök válságunkban / Szívből megegyeztek...”; és talán a finomítás-kidolgozás azért maradt el, mivel ez a derűs hangvétel ebben a kérdésben immár nem lehetett indokolt.

S ha egészen a forradalom és a szabadságharc napjaiig Vörösmarty újságcikkkel vagy programértekezéssel nem avatkozott is be az országos politikába, versei a bizonyítékok: figyelemmel kísérte az eseményeket, és a verssorokból kiolvashatók aggodalmai is, nemzetpolitikai nézetei is. Az 1843-as esztendő különösen fontos e szempontból. A kritikai kiadásban az 1843-as évből a 791. számmal jelölt *Laurához* című verstől a 801. számmal jelölt *Az anyátlan leányka* című versig következnek egymás után az év termését reprezentáló költemények. A tizenegy versből három szól Laurának, egy Erdélyi János árván maradt leánykájának, *A tót deák dala*, *Az elveszett ország* mellett a többiből a nemzetsorson töprengő, a lehetőségekkel vívódó, a honszeretet új tartalmát megfogalmazó költő szól. S még a minden bizonnyal lengyel haza-édesanyát megszólaltató *Az elveszett ország* nemzethalál-látomása is beleilleszkedik a haza esélyeit mérlegelő költemények sorozatába. Erre az esélylatolgatásra ösztönözhetette a költőt, hogy a két-féle utat kínáló Széchenyi és Kossuth vitája nem csitult, mindketten fontos részgazságokat mondtak ki. Az országgyűlés előtt fontos feladatok tornyosultak, amelyek megoldását a költő nemcsak várta, hanem verseivel sürgette is. Amit újságcikkben az olvasók elé tárt, verseiben továbbgondolta, olykor felülírta. Már az újságcikkből sem hiányzott a távoli vidékeket is számba vevő és ennek révén a magyarság problémáit emberiségi horizontból szemlélő magatartás. A versekben a földrajzi tér olykor a kozmoszba vetül ki, a „régidicsőség” mellett a „bal századok” sújtotta nemzeti sors képei jelennek meg. A magánosság tudata több ízben kap versalakot, a *Keserű bordal* mindentől elhagyott gondolkodója, a hazaszeretet szikráját egyedül tápláló honfi a *Honszeretben*, *Az elveszett ország* gyermekeitől megfosztott, meddővé váló haza-édesanyja: e látomásokat nem egyenlíti ki a népnek szóló tanító vers lelkesedése. Annál kevésbé, mivel a várakozásteli reménység és a múlt példáinak fenyegető értelme nemcsak a Vörösmarty-költészet formáló tényezője, hanem a magyar politikai élet szókincsébe is beférkőzik. Nem a Vörösmarty üdvözölte kossuthi elképzelésben, a Széchenyiében. Amit Vörösmarty a félelmekkel szembe tud szegezni, az a szakrális szókinccsel és terminológiával, a mitológiai képzetkörnek költőivé formálásával megzendített hite, amelynek egyelőre csupán (?) költészeti-poétikai a hitelessége. Hogy költőnk jódarabig nem írt politikai újságcikket, s a költészetbe húzódott vissza, annak talán a *Keserű bordal*, a *Honszeretet*, *A hazafi*, *Az elveszett ország* értelmezésekor leljük meg magyarázatát. Vörösmarty előtt ott lebegett az általa mélyen gyászolt Kölcsey példája, az ő idealizáltan etikus alakjái és magános küzdőjéi vagy a tépett lelkű Széchenyié, a börtönt viselt Kossuthé és a mártírként számon tartott Wesselényié, valamint a jóbarát bölcs Deáké – sorsok-magatartások alternatívája bomlott ki előtte. Az ő megnyilatkozásaik ott munkálnak Vörösmarty politikai jellegű lírájában. Az egyszeri vonásoktól ugyan mentes a Vörösmarty-vers hazafi-ideáljái, más részről azonban hangsúlyozható, hogy mind Kossuth, mind Széchenyi ajánlataira reagált ez a líra (a maga módján). A *Zalán futása* terminológiájával, eposzi mechanizmusával szemben a korszerű líra (ezen belül a közéleti költészet) műfajainak kimunkálása az 1830-as évektől a Vörösmarty-költészet tétje.

A szakrális, a mitológiai és a nemzeti egyként gazdagító elemként formálódik abban a verstermésben, amely nem pusztán előkészíti Petőfi Sándor művét, hanem amely (szintén a maga módján) foglalt állást az 1840-es évek európai költészetét megosztó vitában, az irányköltészet lehetőségeinek és alternatíváinak küzdelmében. Vörösmarty versei szuverén poétikai megnyilatkozások, igazi válasza azonban az 1840-es esztendőök gondolati költészetében található meg.

JEGYZET

E tanulmány része egy átfogó, Vörösmartyról szóló értekezésnek, amelynek egy korábbi fejezete a Tisztatáj 2001/12. számában jelent meg Vörösmarty – a nyelv művésze címmel.

Hivatkozott források

Vörösmarty Mihály Összes Művei

16. k. Publicisztikai írások. S. a. r. Solt Andor és Fehér Géza. – Akadémiai és Kisfaludy-társasági iratok. S. a. r. Gergely Pál. Budapest 1977.

3. k. Kisebb költemények (1840–1855). S. a. r. Tóth Dezső. Budapest 1962.

10. k. Drámák 5. S. a. r. Fehér Géza. Budapest 1971.

Széchenyi István Összes Munkái 5. k. A Kelet Népe. Szerk. és bev. Ferenczi Zoltán. Budapest 1925.

